

Elżbieta Kornacka-Skwara
*Zakład Psychologii
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie*

Poziom więzi i adaptacyjności rodzin w percepcji dzieci z rodzin bezrobotnych i pracujących

Wprowadzenie

Badania psychologiczne bezrobocia najczęściej koncentrują się na podaniu jego skutków u różnych typów osób, najczęściej samych bezrobotnych. Analizowane są sposoby radzenia sobie z bezrobociem, jak i strategie pomocy osobom bezrobotnym (Warr, 1984, 1987; Jahoda, 1982; Ratajczak, 1995, 2000; Bańka, 1995a; Retowski, 1995a; Czapiński, 1994; Skarżyńska, 1995a).

Stwierdzono również, że bezrobocie wywiera wpływ na realizację funkcji w rodzinie, szczególnie funkcji opiekuńczo-wychowawczej i socjalizacyjnej; występuje stan niepewności i zagrożenia oraz zaniżenie planów związanych z wykształceniem dzieci (Graniewska, 1993; Szuman, 1994). Rodzice dzieci w wieku szkolnym stwierdzają, że ich dzieci czują się gorzej w porównaniu z rówieśnikami, czego przejawem jest unikanie kontaktów aż do izolacji — osamotnienia dziecka. „Są to sprawy szczególnie silnie przeżywane przez rodziców i powodujące narastanie świadomości o rujnującym wpływie bezrobocia na szanse życiowe ich dzieci” (Graniewska, 1993, s. 18).

Wyniki badań w Wielkiej Brytanii, przeprowadzonych w latach 70. na 12 000 bezrobotnych, wykazały, że intensywność działań podejmowanych w celu znalezienia nowego zatrudnienia determinowana jest przez stan rodzinny, a w szczególności — zależy wprost proporcjonalnie od liczby posiadanych dzieci (Kelvin, Jarrett, 1985); spośród aktywnie poszukujących pracy 73% koniecznie chciało znaleźć nowe zatrudnienie, a mieli oni 3 lub więcej dzieci na utrzymaniu, 62% mających jedno lub dwoje dzieci i 39% tych, którzy nie mieli dzieci (por. Domagała, 1992, s. 152 – 155).

Dzieci z rodzin bezrobotnych nabywają syndromu bezradności i obniżonej sprawności działania. Warto zauważyć, że rozwój własny nie jest uzależniony od zasobów finansowych; przykład USA pokazuje, że otrzymywanie wystarczającego dla życia rodziny zasiłku dla bezrobotnych nie rozwiązuje problemu aktywności własnej rodzin. Bezrobocie utrzymuje się tam przez pokolenia i jest dziedziczona sprawność (a raczej jej brak) kierowania własnym życiem (Gilder, 1989).

Bezrobocie wpływa na stosunki rodzice – dzieci. Osoby tracące pracę odczuwały spadek swojego autorytetu w oczach dzieci (Koptas, 1992). Bezrobocie odbija się negatywnie na sytuacji dzieci zarówno jeśli chodzi o warunki ich życia, jak i procesy wychowawcze oraz relacje wewnątrz- i zewnątrzrodzinne (Balcerzak-Paradowska, Staszewska, 1992, s. 26). „Bezrobotny ojciec stara się często podtrzymywać utracony autorytet (wynikający z dotychczasowego statusu ekonomicznego) agresją” (Terelak, 1993, s. 269).

Badania IPiSS z 1991 (za: Graniewska, 1993) pokazały, że w rodzinach niepełnych i wielodzietnych występowało poczucie zagrożenia u kobiet i dzieci w dziedzinie zaspokojenia potrzeb usługowo-konsumpcyjnych, a także zaniżenie aspiracji w zakresie wykształcenia dzieci (tak więc bezrobocie wywierało wpływ na funkcję opiekuńczo-wychowawczą rodziny) (Pufal-Struzik, 1995).

W rodzinach niepełnych wraz ze wzrostem „stażu bezrobocia” nasilały się stany lękowe i niepewność oraz poczucie winy (u rodziców) z powodu niemożności zaspokojenia oczekiwań dzieci (Graniewska, 1993).

Celem niniejszego artykułu jest analiza psychologiczna poziomu adaptacyjności i spójności rodzin w percepcji dzieci ojców bezrobotnych i pracujących. Główne pytanie badawcze brzmi: „Jaki jest poziom spójności i adaptacyjności rodziny w percepcji badanych dzieci? Czy istnieje różnica w omawianym zakresie między dziećmi z rodzin bezrobotnych a dziećmi z rodzin pracujących?”.

Badania empiryczne

Metoda

Aby uzyskać odpowiedź na pytanie postawione w pracy, wybrałam kwestionariusz, wchodzący w skład baterii testów D.H. Olsona „Charakterystykę rodziny — FACES”. Posłużę się również Modelem D.H. Olsona (Olson, 1999) dla zilustrowania badań własnych.

W modelu Olsona system rodzinny opisany jest dwoma podstawowymi wymiarami: spójnością i adaptacyjnością, oraz później dołączoną komunikacją. Spójność (family cohesion) to stopień oddzielenia lub związania z rodziną. Tak rozumiana spójność wskazuje, jaka jest więź emocjonalna między osobami w rodzinie (Olson i in., 1986, s. 3). W celu zdiagnozowania poziomu spójności musimy przeanalizować takie elementy systemu, jak: więź emocjonalna, wewnętrzne i zewnętrzne granice, koalicje, czas i przestrzeń, przyjaćiół, podejmowanie decyzji, zainteresowania i rekreację (Mroziak, Zwoliński, Pohorecka, 1993, s. 13). Adaptacyjność rozumiana jest jako zdolność systemu do zmiany struktury, władzy, ról i reguł w odpowiedzi na stres sytuacyjny i rozwojowy (Olson, 1999). D.H. Olson podkreśla, że adaptacyjność (zmiana) związana jest ze zdolnością do przemiany, nie oznacza zaś sprawnego funkcjonowania systemu lub zdolności do takiego funkcjonowania (Zwoliński, 1992, s. 20). Aby określić poziom adaptacyjności, należy wziąć pod uwagę: władzę w rodzinie, style negocjacji, sprzężenie zwrotne (pozytywne i negatywne), stosunki związane z rolami i reguły związku (Olson i in., 1986, s. 4).

W wymiarze spójności i adaptacyjności można wyróżnić po cztery poziomy w zależności od natężenia wymiaru. W spójności będą to następujące rodziny: 1. niezaangażowane lub luźne (disengaged), 2. osobne lub odseparowane (seperated), 3. powiązane lub po-

łączone (connected), 4. uwikłane, zwarte lub splecione (enmeshed) (Olson, McCubbin, 1982, s. 49, za: Radochoński, 1987, s. 48). W literaturze polskiej model został szczegółowo opisany przez M. Radochońskiego (1987).

Zarówno w przypadku spójności, jak i adaptacyjności zakłada się, że centralne poziomy, to jest dla spójności poziom umiarkowanie niski (systemy odseparowane) i poziom umiarkowanie wysoki (systemy połączone), a dla adaptacyjności poziom umiarkowany (systemy ustrukturalizowane) i poziom wysoki (systemy elastyczne), sprzyjają lepszemu funkcjonowaniu rodziny. Poziomy skrajne są charakterystyczne dla rodzin z trudnościami (Radochoński, 1987, s. 51; Olson, 1999).

Konfiguracja czterech poziomów spójności z czterema poziomami adaptacyjności umożliwia wyodrębnienie 16 typów rodzin, w których można wyróżnić cechy charakterystyczne:

- rodziny umiarkowane (tzw. zrównoważone) pod względem opisywanych wymiarów — (cztery typy),
- rodziny skrajne w obu wymiarach (cztery typy) to rodziny mieszczące się na krańcach obu wymiarów, oraz
- rodziny, które są skrajne w zakresie tylko jednego wymiaru to tzw. rodziny pośrednie (osiem typów).

Podstawowa hipoteza modelu zakłada, że rodziny typu zrównoważonego będą funkcjonowały adekwatniej lub efektywniej, i że w przypadku potrzeby zmiany będą miały większą łatwość do jej dokonania, niż rodziny skrajne (Olson i in., 1983, s. 72).

W Modelu D.H. Olsona założenie jest takie, że zarówno cały system, jak i osoby tworzące go, ulegają ciągłym zmianom. Zrównoważone typy rodzin posiadają zwiększony wachlarz umiejętności dokonania tych przeobrażeń. Dodatkowo, przy umiejętności dobrego komunikowania się łatwiej jest rodzinie osiągnąć status „rodziny zrównoważonej”. W sytuacji braku tej umiejętności „skrajne systemy rodzinne pozostają skrajnymi przez cały czas ich trwania” (Radochoński, 1987, s. 55).

Badane osoby

Badaniami własnymi było objętych 30 dzieci z rodzin, w których ojcowie byli bezrobotni i 30 dzieci z rodzin ojców pracujących.

Do badań wybrałam rodziny ojców niepracujących: — z wykształceniem średnim (w tym zawodowym) (jest to najliczniejsza grupa osób bezrobotnych); — zamieszkałe w mieście — ze względu na odmiennność cech bezrobocia w mieście i na wsi (por. Tryfan, 1993; Pufal-Struzik, 1995); — rodzina z 2 – 4 dziećmi, w tym z dzieckiem w okresie szkolnym 12 – 17 lat (dziecko dorastające); kontrolowana faza związana z rozwojem rodziny; staż pracy 10 – 20 lat, Każda badana rodzina znajdowała się w tej samej fazie rozwoju małżeństwa i rodziny — w fazie wieku średniego (z dorastającymi dziećmi) (por. Ryś, 1994). Do badań kwalifikowane były rodziny z 2 – 4 dziećmi — chodziło o uniknięcie dodatkowej zależności związanej z funkcjonowaniem rodzin jedno- lub wielodzietnych (od 5 dzieci i więcej). W zdecydowanej większości były to rodziny z 2 i 3 dziećmi; jeśli chodzi o płeć badanych dzieci, w obydwu grupach (bezrobotnej i pracującej) było po 15 dziewczynek i po 15 chłopców.

Średni czas trwania w związku małżeńskim małżonków bezrobotnych wynosi 16,8 r.

Kontrolowaną zmienną był także staż pracy ojców. Średni staż pracy mężczyzn bezrobotnych wynosił 14,7 lat. Wszystkie badane osoby deklarowały się jako osoby religijne; prawie wszystkie to katolicy (96,6%); 3,3% byli to Świadkowie Jehowy.

Najkrótszy staż bezrobocia u badanych ojców wynosił 1,6 roku, najdłuższy 4,3 roku. Średnia stażu bezrobocia wyniosła 2,83 roku. Badani ojcowie pytani o przyczynę braku pracy najczęściej (40%) podawali powód zwolnienia indywidualnego, w tym braku pracy (np. „mało zamówień”, „mały zbyt”, „prywaciarz nie chciał nas trzymać, bo nie było dochodów”), następnie likwidację zakładu pracy (26,6%), oraz zwolnienia grupowe (23,3%). Żaden bezrobotny ojciec nie został zwolniony dyscyplinarnie, ani nie zrezygnował z pracy. Wszyscy bezrobotni ojcowie deklarowali, iż poszukują pracy.

Jeśli chodzi o płeć badanych dzieci w obydwu grupach (bezrobotnej i pracującej), było po 15 dziewczynek i po 15 chłopców. Średnia wieku dzieci z rodzin bezrobotnych wyniosła 13,4, dzieci z rodzin pracujących 14,8.

Wyniki badań

W tabeli 1 przedstawione zostały średnie wyniki uzyskane przez obie grupy badanych dzieci.

Tabela 1. Porównanie wyników dzieci z grupy bezrobotnej i pracującej uzyskanych w kwestionariuszu Faces III

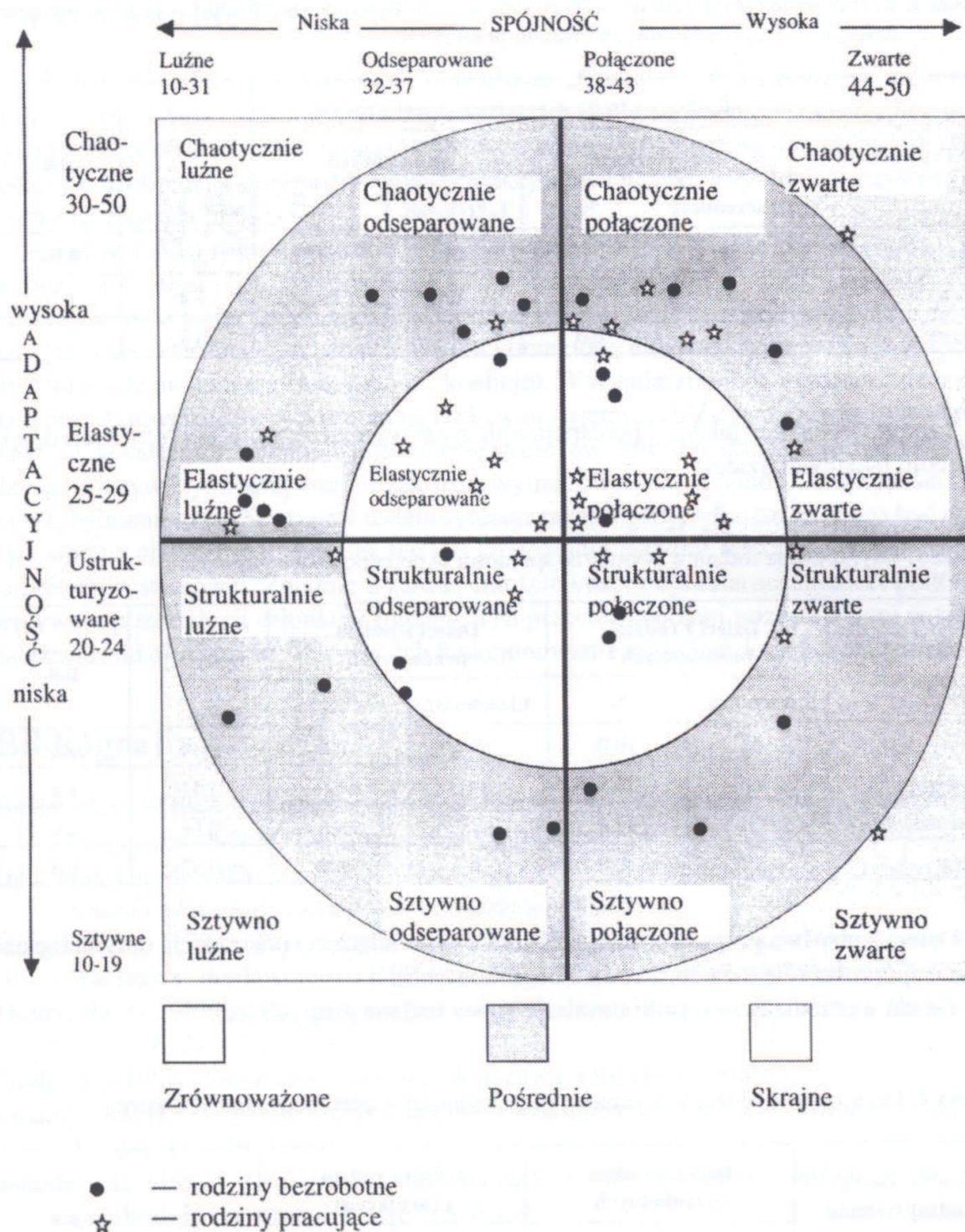
Charakterystyka rodziny	Bezrobotni		Pracujący		Test Levene'a jednorodności wariancji		Test t równości średnich	
	M		M		F	istotność	t	Istotność dwustronna
Faces — Dzieci	61,00	8,71	64,53	6,17	4,79	,033	- 1,813	,075

Tu, mimo ryzyka niwelacji istotnych różnic między badanymi grupami, test t równości średnich wykazał istnienie różnicy (na poziomie tendencji 0,075) między badanymi dziećmi z obydwu systemów rodzinnych: dzieci z grupy rodzin pracujących osiągnęły wyższe wyniki w skali Faces III (łącznie w podskalach adaptacyjności i spójności), w porównaniu do dzieci z rodzin bezrobotnych.

Przedstawienie rodzin (w percepcji badanych dzieci) na Modelu Olsona pozwala na znalezienie charakterystycznych ich cech.

Obraz rodziny u dzieci ojców bezrobotnych jest następujący:

- są to rodziny bardziej zróżnicowane wewnętrznie (dlatego brak istotnych różnic w percepcji rodzin między dziećmi ojców bezrobotnych i pracujących);,
- częściej są to rodziny typu pośredniego niż skrajnego lub zrównoważonego,
- charakteryzuje je zbyt wysokie natężenie wymiaru adaptacyjności (częściej chaotyczne niż sztywne), oraz zbyt niskie natężenie wymiaru spójności (częściej luźne niż zwarte).

Rys. 1. Przedstawienie usytuowania badanych rodzin na Modelu Kołowym D.H. Olsona w percepcji dzieci

Tabela 2. przedstawia porównanie wyodrębnionych typów rodzin.

Szczegółowa analiza typów rodzin pokazuje, że są istotnie różnice związane z występowaniem ilości typów pośrednich (częściej są one w rodzinach dzieci z grupy bezrobotnej). W przypadku ilości typów zrównoważonych widoczna jest wyraźna tendencja — dzieci z rodzin bezrobotnych rzadziej postrzegają optymalne funkcjonowanie swojej rodziny.

Tabela 2. Zestawienie typów rodzin uzyskanych za pomocą kwestionariusza Faces III w percepcji dzieci z rodzin bezrobotnych i rodzin pracujących

Typy rodzin	Rodzina własna w percepcji dzieci z rodzin				2	p.u.
	bezrobotnych		pracujących			
	Liczebność	%	Liczebność	%		
Zrównoważone	9	30,0	16	53,3	3,36	0,067
Pośrednie	21	70,0	12	40,0	5,45	0,01
Skrajne	0	0,0	2	6,6	0,52	n.s.

Tabela 3 pokazuje, jaka jest percepcja rodziny w wymiarze spójności (uzyskana dzięki wynikom badanych dzieci).

Tabela 3. Usytuowanie rodzin w wymiarze spójności w percepcji badanych dzieci

Rodzaj systemu	Dzieci z rodzin bezrobotnych		Dzieci z rodzin pracujących		2	p.u.
	Liczebność	%	Liczebność	%		
Zwarty	3	10,0	5	16,6	0,14	n.s.
Połączony	10	33,3	14	46,6	1,11	n.s.
Odseparowany	11	36,6	8	26,6	0,06	n.s.
Luźny	6	20,0	3	10,0	0,52	n.s.

Dzieci z obydwu grup nie różnią się istotnie. W większości postrzegają optymalne nałożenie spójności (70% dzieci z rodzin bezrobotnych).

Tabela 4 przedstawia wyniki uzyskane przez badane grupy dzieci.

Tabela 4. Usytuowanie rodzin w wymiarze adaptacyjności w percepcji badanych dzieci

Rodzaj systemu	Dzieci z rodzin bezrobotnych		Dzieci z rodzin pracujących		2	p.u.
	Liczebność	%	Liczebność	%		
Chaotyczny	8	26,6	7	23,3	0,09	n.s.
Elastyczny	10	33,3	15	50,0	1,71	n.s.
Ustrukturyzowany	8	26,6	7	23,3	0,09	n.s.
Sztywny	4	13,3	1	3,3	0,87	n.s.

Podobnie jak w przypadku wymiaru spójności, badane grupy dzieci nie różnią się także pod względem wymiaru adaptacyjności.

Podsumowanie i wnioski

Wyniki uzyskane za pomocą kwestionariusza „Charakterystyka Rodziny” pokazują, jak postrzegają funkcjonowanie swoich rodzin dzieci mężczyzn pracujących i bezrobotnych (w zakresie więzi i zdolności do zmiany). W porównaniu do pozostałych członków rodziny bezrobotnej dzieci postrzegają jej funkcjonowanie jako względnie korzystne (por. Kornacka-Skwara, 2003).

Analiza typów rodzin pokazuje jednak, że dzieci dostrzegają trudności występujące w rodzinie. Częściej są to rodziny luźne i odseparowane (są to typy rodzin wyodrębnione ze względu na wymiar spójności). Można więc wnioskować, że z zakresie więzi emocjonalnych dzieci odczuwają niedosyt bliskich kontaktów, może też występować zakłócona struktura rodziny (niepoprawne granice, koalicje). W wymiarze adaptacyjności dzieci z rodzin bezrobotnych częściej postrzegają braki w umiejętności plastycznej zmiany struktury, bądź ról, w zależności od pojawiających się stresorów. Mimo braku istotnych różnic między porównywanymi grupami w zakresie wymiarów (adaptacyjności i spójności), ale z uwzględnieniem analizy typów rodzin sytuacja taka, w przypadku dzieci, musi być w dużym stopniu obciążająca. Wniosek ten jest szczególnie zasadny, jeśli odwołamy się do interpretacji systemowej. Zgodnie z zasadą całościowości i cyrkularności dzieci podlegają wpływom pozostałych członków rodziny, a są przecież osobami pozostającymi w relacji zależności od ojca i matki. Tak więc ich funkcjonowanie może być dodatkowo utrudnione.

Bibliografia

- Bańka, A., (1995a). *Zawodoznawstwo, doradztwo zawodowe, pośrednictwo pracy. Psychologiczne metody i strategie pomocy bezrobotnym*. Poznań: Wyd. Print-B.
- Balcerzak-Paradowska, B., Staszewska, D., (1992). *Rodziny wielodzietne a bezrobocie. Studia i Materiały*. Zeszyt 9/370. Warszawa: IPISS.
- Czapiński, J., (1994). *Psychologia szczęścia. Przegląd badań i zarys teorii cebulowej*. Warszawa: Wydawnictwo PTP, Pracownia Testów Psychologicznych.
- Domagała, G., (1992). Psychologiczne uwarunkowania bezrobocia. *Polityka Społeczna*, 19, 5 – 6, 24 – 25.
- Gilder, J., (1989). *Bogactwo i ubóstwo*. Warszawa: Oficyna Liberałów.
- Graniewska, D., (1993). Rodziny niepełne w warunkach bezrobocia. *Problemy Rodziny*, 2 (188), 16 – 19.
- Jahoda, M., (1982). *Employment and unemployment. Asocial psychological analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelvin, P., Jarrett, J.E., (1985). *Unemployment. Its social-psychological effects*. London: Cambridge University Pres.
- Koptas, G., (1992). Społeczno-psychologiczne następstwa bezrobocia. *Polityka Społeczna*, 1, 16 – 18.
- Kornacka-Skwara, E., (2003). Poziom więzi i adaptacyjności rodzin w percepcji mężczyzn bezrobotnych i pracujących. [w:] Derbis, R., (Red.), *Niepokoje i nadzieje współczesnego człowieka. Człowiek w sytuacji przełomu*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Mroziak, B., Zwoliński, M., Pohorecka, A., (1993). Ocena właściwości rodziny i celów terapii rodzinnej w kategoriach modelu Olsona przez terapeutów o różnym doświadczeniu (wstępna charakterystyka narzędzi). *Psychoterapia*, 2 (85), 13 – 32.

- Olson, D.H., et al., (Eds.), (1986). *Family inventories*. St. Paul: Family Social Science, University of Minnesota.
- Olson, D.H., (1999). Circumplex model of marital and family systems. *Journal of Family Therapy*. Special edition: Empirical Approaches to Family Assessment.
- Pufal-Struzik, I., (1995). Wybrane psychologiczne aspekty funkcjonowania rodzin dotkniętych bezrobociem. [w:] Derbis, R., (Red.), *Prace Naukowe. Psychologia IV*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Radochoński, M., (1987). *Choroba a rodzina*. Rzeszów: Wydawnictwo WSP.
- Ratajczak, Z., (1995). Utrata pracy jako doświadczenie traumatyzujące i wyzwanie rozwojowe. [w:] Ratajczak, Z., (Red.), *Bezrobocie. Psychologiczne i społeczne koszty transformacji systemowej*. Katowice: UŚ.
- Ratajczak, Z., (2000). Stres — radzenie sobie — koszty psychologiczne. [w:] Heszen-Niejo-dek, I., Ratajczak, Z., (Red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Retowski, S., (1995a). Zróznicowanie psychologicznych reakcji na bezrobocie: bierni, przystosowani, desperaci i wyrachowani. *Przegląd Psychologiczny*, 38, 1/2, 161 – 178.
- Ryś, M., (1994). *Konflikty w rodzinie niszczą czy budują?* Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- Skarżyńska, K., (1995a). Młodzi bezrobotni i ich rówieśnicy: odmienność celów i stylów życia oraz stosunku do pracy. [w:] Bańka, A., Derbis, R., (Red.), *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań – Częstochowa: Print-B.
- Szuman, A., (1994). Pełnienie funkcji opiekuńczo-wychowawczej w rodzinach matek czynnych zawodowo i niepracujących. *Problemy Rodziny*, 2 (194), 25 – 29.
- Terelak, J., (1993). *Psychologia pracy i bezrobocia*. Warszawa: Wydawnictwo ATK.
- Tryfan, B., (1993). Rodziny wiejskie wobec bezrobocia. *Problemy Rodziny*, 4 (190), 37 – 41.
- Warr, P., (1984). Jobloss, unemployment and psychological well-being. [w:] Allen, V.L., van de Wiliert, (Eds.), *Role transitions*. New York: Plenum Press.
- Warr, P., (1987). *Work, unemployment and mental health*. Oxford: Clarendon Press.